

ду массивным узколицим (жемайты IV—IX вв.) и массивным широколицым (жемайтско-аукштайтское пограничье) типами в большинстве случаев достоверна (табл. 7 и 8).

Грацильный узколицый тип имеет аналогии в синхронном антропологическом материале куршей (Рекете, IV—VII вв.), в более позднем материале пруссов и ливов, а также в краниологических сериях II тысячелетия Латвии, раскопанных преимущественно на бывших территориях ливов (табл. 9). Делается предположение, что этот тип издавна был распространен на балтском побережье. Таким образом, более логично объяснять отличия ливов от других финноязычных племен влиянием на них этого типа, чем, как это делалось до сих пор, генетически связывать этот тип с ливами.

Массивный узколицый тип имеет аналогии в краниологическом материале начала I тысячелетия из ареалов культуры курганов Литвы и культуры грунтовых могильников Центральной Литвы (табл. 9), а также в серии земгалов V—VII вв.

Массивный широколицый тип проявляет сходство с сериями второй половины I тыся-

челетия северо-восточной Литвы — западными аукштайтами (Гринюнай, V—VI вв.), пограничьем между западными и восточными аукштайтами (Обяляй, V в.), северной территорией восточных аукштайтов (сборная серия культуры восточнолитовских курганов). Общие черты связывают их с латгалами VII—X вв., а также с полоцкими кривичами и некоторыми группами дреговичей и радимичей XI—XIII вв. (табл. 9).

Возникает впечатление о перемещении близких антропологических типов по направлению с востока на запад в середине и во 2-й половине I тысячелетия н. э. Так, массивный широколицый тип передвигается в восточную половину ареала узколицых людей, в западной половине которого формируются жемайты. Внутри жемайтского ареала отмечается продвижение массивного узколицего типа дальше на запад, на территорию грацильного узколицего типа. По всей вероятности, эти передвижения следует считать далеким эхом тех процессов, которые происходили в Восточной Европе во время переселения народов. В более позднее время они могли усиливаться из-за славянизации восточных балтских племен.

V—VII a. ŽEMAIČIŲ ETNINĖ ODONTOLOGIJA

IRENA PAPRECKIENĖ

Dantų morfologija, kaip fizinės antropologijos dalis, gali būti sėkmingai panaudota kompleksškai spręsti etniniams klausimams, tuo labiau, kad dantys labai stabilus ir konservatyvus organas, mažai pasiduodantis redukcijai. Dantų, ypač pirmųjų krūminių, kramtomojo paviršiaus raštas, įvairus vagelių ir raukšlių išsidėstymas yra neatsitiktinis. Kiekviena vagelė turi savo vietą, filogenezę. Pagrindiniai morfologiniai bruožai, naudojami etninei odontologinei diagnostikai, dažniausiai kinta tik dėl metisacijos.

Šio straipsnio tikslas — išnagrinėti, kaip pasiskirstę V—VII a. žemaičių odontologiniai bruožai, ir nustatyti to meto žemaičių odontologinį tipą.

Ištirta 115 sveikų kaukolių ir 24 fragmentiškos iš 6 rytinio Žemaitijos pakraščio V—VII a. kapinių (I lent.). Remiantis odontologinių požymių tyrimo metodika, buvo nustatyta: viršutinio antro krūminio danties (M^2) emalio nutekėjimas (varveklis), diastema, kraudingas, viršutinio lateralinio kandžio (J^2) redukcijos laipsnis, viršutinių kandžių lingvalinio paviršiaus ypatybės, viršutinių krūminių dantų forma dėl hipokonuso redukcijos, apatinių krūminių dantų forma, dis-

talinė trigonido ketera, laužta metakonido raukšlė ir papildomas vidinis vidurinysis gumburėlis (t. a. m. i.) apatinio pirmo krūminio danties (M_1) kramtomajame paviršiuje, viršutinio pirmo krūminio danties (M^1) Karabelio gumburėlis, apatinio pirmo krūminio danties metakonido antros vagos padėtis ir viršutinio pirmo krūminio danties parakonuso pirmos vagos (I pa) forma.

Sudarant tyrimo programą, vertinant odontologinius požymius vizualiai ir atspauduose buvo naudotasi A. Zubovo metodika (Зубов А. А., 1968). Dabar panagrinėsime kiekvieną bruožą atskirai.

Rezultatai ir jų aptarimas. Paleoantropologinei medžiagai nagrinėti vertingas bruožas yra antro viršutinio krūminio danties emalio nutekėjimo laipsnis. Europinėse grupėse ryškus emalio nutekėjimas pastebimas ne daugiau kaip 30% žmonių (Зубов А. А., 1973, c. 204). Manoma, kad tai labai subtilus požymis (Саливон И. И., 1971—1972, c. 159), leidžiantis nustatyti rytišką — mongolidų — priemaišą. V—VII a. žemaičių ryškus emalio nutekėjimas (5+6 laipsnių) nustatytas 10,9%, keturių — 12,5%. Neaptikta nė vieno atvejo, kur jis būtų 7 ar 8 laips-

nių. Taigi pagal emalio nutekėjimo ryškumą ir dažnį V—VII a. žemaičiai yra tikri europidai.

Diastema (plyšys tarp viršutinio žandikaulio medialinių kandžių) ir **kraudingas** (viršutinio lateralinio kandžio palatinalinė padėtis). Diastema — tai bruožas, kuriam susidaryti nemaža reikšmės turi genetiniai veiksniai (Plaček M., Mrklas L., Racek J., Horejš J., Sottner L., 1980, p. 110) ir trumpas viršutinės lūpos pasaitas (Lindsey D., 1977, p. 327). Taip pat yra žinoma, kad diastemų dažniausiai pasitaiko mišraus sąkandžio pradžioje (Ильина-Маркосян Л. В., Қаламқаров Х. А., 1976, с. 82), o vėliau, praskalus iltiniams dantims ir lateraliniais kandžiams, jų mažėja (Lindsey, 1977, p. 327). V—VII a. žemaičių diastemos dažnis yra vidutinis (10,6%), būdingas Vidurio Europos odontologiniam tipui. Kraudingo — bruožo, šiek tiek charakteringo Rytams, visai nepasitaikė.

Viršutinio lateralinio kandžio redukcija. Manoma, kad šis bruožas tipiškas tik šiuolaikiniam žmogui (Зубов А. А., 1968, с. 150). V—VII a. žemaičių pradinė lateralinio kandžio redukcija (1 balo) aptinkama nedažnai (3,4%), o piramidės formos lateraliųjų kandžių (2 ir 3 balų) visai nepasitaikė.

Viršutinių kandžių lingvalinis paviršius. Kastuvo formos viršutiniai kandžiai yra būdingi mongolidų rasei. Jiems susidarant, pagrindinį vaidmenį atlieka genetiniai veiksniai (Blanco R., Chakraborty R., 1976, p. 233; Portin P., Alvesalo L., 1974, p. 59; Brabant H., Libotte M., 1974, p. 567)¹, tačiau pastebimas neįžymus šio bruožo epochinis kitimas, jo retėjimas mūsų laikais (Саливон И. И., 1971—1972, с. 159; Brabant H., Libotte M., 1974, p. 46). Šiaip bruožas stabilus, pasižymintis neryškiu lytiniu dimorfizmu (Koski K., Hautala E., 1952; Sawyer D. R., Allison M. J., Elzay R. P., Pezzia A., 1976, p. 54). Pradinė medialinių kandžių kastuvo forma (1 balo) nustatyta 9,3% V—VII a. žemaičių, o ryškių kastuvo formos kandžių (2+3 balų suma) visai neaptikta. Medialinių kandžių kastuvo forma čia pasitaikė retai, ir šitai būdinga Vidurio Europos odontologiniam tipui. Lateraliųjų kandžių kastuvo forma visada aptinkama dažniau, nes šių dantų lingvalinis paviršius ne toks stabilus. Lateraliųjų kandžių kastuvo forma dažniau pastebėta ir aptariama laikotarpio žemaičių: pradinė (1 balo) nustatyta 41,5%, o 2+3 balu — 4,9%.

Viršutinio žandikaulio pirmo ir antro krūminių dantų (M¹) ir (M²) hipokonuso redukcija.

¹ Originaliai šį požįūrį aptarė: Brabant H., Libotte M., Klees L. Les anomalies bucco-dentaires des enfants mongoliens. — Bull. Acad. Méd. Belg., 1973, t. 128, Nr. 8, p. 567. Antropologiškai ištyrė 68 belgų vaikus, paliestus mongoloidizmo sindromo (sergančius Dauno liga), nenustatė, kad jų kandžiai dažniau būtų kastuvo formos.

V—VII a. žemaičių viršutinio žandikaulio pirmas krūminis dantis dažniausiai išlaiko savo pradinę keturių gumburų formą — yra ketvirto tipo (98,4%). 4 — forma aptikta vos vienu atveju ir tesudaro 1,6%. M¹ 3 ir 3+ formos apskritai yra labai retos ir V—VII a. mūsų iš viso nebuvo aptiktos.

Pagrindinis hipokonuso redukcijos rodiklis yra viršutinio žandikaulio antro krūminio danties hipokonuso redukcija, ypač 3 ir 3+ formų suma. Bruožas priskiriamas prie labiausiai kintančių odontologinių požymių ir net genetiškai labai artimose grupėse galima pastebėti nevienodą ir netvarkingą jo pasiskirstymą. V—VII a. žemaičių M² hipokonuso redukcijos 3 ir 3+ formų suma tesudaro 18,8%. Vyrauja 4 — forma (71,9%). Apskritai Lietuvoje pastebėtas žymus šio bruožo epochinis kitimas — labilumas², todėl viršutinio žandikaulio antro krūminio danties hipokonuso redukcija netenka svarbesnės diagnostinės vertės.

Viršutinio žandikaulio pirmo krūminio danties (M¹) Karabelio gumburėlis. Apie šio bruožo kilmę ir reikšmę odontologijoje iki šiol daug diskutuojama. Manoma, kad jis vienodai būdingas ir vyrams, ir moterims (Hershey S. E., 1979, p. 115) arba pasitaiko kiek dažniau vyrams (Alvesalo L., Nuutila M., Portin P., 1975, p. 191; Ziołkiewicz T., 1969, p. 199). Vieni autoriai nurodo, jog šis gumburas išsidėsto nesimetriškai (Hershey S. E., 1979, p. 115), kiti — atvirkščiai (Alvesalo L., Nuutila M. ir kt., 1975, p. 191; Szüle L., 1974, p. 347). Mes Karabelio gumburėlį tyrėme viršutinio žandikaulio tik dešinėje pusėje. V—VII a. žemaičiams jis būdingas. Ryškūs jo požymius (2—5 balų) turi 50,0%, o 1 balo — 26,9% žmonių. Karabelio gumburėlio neturi tik 23,1% to laikotarpio žemaičių. Yra duomenų, kad, laikui bėgant, jis pasitaiko vis dažniau (Szüle L., 1974, p. 347; Доница Н. И., 1969, с. 35). Tačiau Lietuvos teritorijoje šis bruožas gana stabilus³, ir manoma, kad jis būdingas Šiaurės europidams.

Apatinių krūminių dantų forma. V—VII a. žemaičių apatinio žandikaulio pirmą krūminį dantį (M₁) dažniausiai sudaro penki gumburai (94,7%). Y5 formos nustatyta 52,9% ir +5 — 41,2%. Keturgumburių M₁ (2,6%), kaip ir še-

² I. Paprečkienė ir G. Česnys Lietuvoje XIV—XVII a. M² hipokonuso redukcijos 3 ir 3+formų sumą nustatė 31,7% (vakarų Lietuvoje — 36,2%) atvejų, duomenys paskelbti: Przegląd antropologiczny, 1981. I. Paprečkienė, tirdama šių laikų 12—15 m. vaikus, M² hipokonuso redukcijos 3 ir 3+formų sumą šiaurės Lietuvoje nustatė 57,1%, rytų Lietuvoje — 59,0%, pietų Lietuvoje — 59,9%, vidurio Lietuvoje — 56,2% vaikų (Вопросы антропологии, 1984 (spausdinama)).

³ Tirdama dabartinius lietuvių tautybės 12—15 m. vaikus, Karabelio gumburėlį (2—5 balų) autorė nustatė 49,8% vaikų (žr. Папрецкене И. А., 1981, с. 76—79).

šiagumburių (2,6%), mažai. Dažnai pasitaikantys penkiagumburiai dantys ir +5 forma, taip pat mažas apatinių krūminių dantų redukcijos laipsnis būdinga Vidurio Europos odontologiniam tipui, kuriam priklausė V—VII a. žemaičiai.

Iš visų antro apatinio krūminio danties (M_2) požymių, turinčių diagnostinę vertę, stabiliausias yra keturgumburių M_2 dažnis. Visi V—VII a. žemaičiai turėjo keturgumburius M_2 dantis. Manoma (Зыбов А. А., 1979, c. 239), kad tai charakteringas Siaurės europidų bruožas.

Apatinio žandikaulio pirmo krūminio danties (M_1) distalinė trigonido ketera, laužta metakonido raukšlė ir papildomas vidinis vidurinis gumburėlis (t. a. m. i.). Lietuvoje distalinė trigonido ketera apskritai aptinkama labai retai, o V—VII a. žemaičių jos visai nepastebėta. Nustatyta, kad ji liudija ne tiek Rytų, kiek Pietryčių įtaką (Зыбов А. А., 1979, c. 241). Kadangi šio bruožo Lietuvoje neaptikta, tai reikėtų, jog tarp žemaičių Pietų gracilaus odontologinio tipo elementų nebuvo.

Laužta metakonido raukšlė, kaip pagrindinis „rytų įtakos“ rodiklis, į Europą iš Rytų atėjo „šiaurės keliu“, skirtingai nuo distalinės trigonido keteros (Зыбов А. А., 1979, c. 245). Europinėse populiacijose ji yra svarus rodiklis diferencijuoti Siaurės gracilų ir Vidurio Europos odontologinius tipus. Tarp žemaičių tik vieną kartą aptikta laužta metakonido raukšlė, ir tai sudaro 4,2%. Toks retas šis bruožas rodytų, jog V—VII a. žemaičiams būdingas Vidurio Europos odontologinis tipas.

Papildomo vidinio viduriniojo gumburėlio V—VII a. žemaičių dantyse taip pat neaptikta.

Apatinio žandikaulio pirmo krūminio danties (M_1) metakonido antros vagos padėtis. Šis bruožas priklauso dar naujai odontologijos sričiai — odontoglikikai. Europiečių grupėse M_1 metakonido antra vaga dažnai įteka į antrą tarpgumburinę vagą, t. y. padėtis 2 med. II. Tiriant žemaičius, šį bruožą buvo galima nustatyti tik iš nedidelio dantų skaičiaus — 28. Taip yra todėl, kad aptikti M_1 2 med. padėčių variantams reikia visiškai nerusitrynusių dantų, o turimieji gerokai nusitrynę, ir tai prasidėdavo gana anksti, todėl bruožui nustatyti tiko tik vaikų nuolatiniai dantys. Iš mūsų ištirtų to laikotarpio žemaičių dantų antras variantas metakonido antros vagos (2 med. II) pasitaikė 17,9%. Vakarų odontologiniame komplekse dažnai aptinkamas 2 med. II variantas laikomas šiauriniu bruožu. Ar gali V—VII a. žemaičių retai pasitaikantis 2 med. II variantas rodyti Pietų gracilaus tipo

pėdsakus, kalbėti labai sunku. Jų metakonido antra vaga daugiausia įteka į centrinę duobutę (Foramen centrale — fc), ir 2 med. fc variantas sudaro 57,1%, o 2 med. III — 25,0%.

Viršutinio žandikaulio pirmo krūminio danties (M_1) parakonuso pirmos vagos (1 pa) forma. Šis bruožas taip pat priklauso odontoglikikai. Daugiausia analizuojamas 1 pa vagos (ji priimena lyrą) trečio tipo dažnis. Parakonuso pirmos vagos lyros forma — pakankamai patikrintas bruožas, būdingas mongolidams. V—VII a. žemaičiai šio bruožo neturėjo, ir parakonuso pirmą vagą buvo pirmo (54,1%) arba antro (45,9%) tipo. Matyt, to laikotarpio žemaičiams charakteringas gana „grynas“ Vakarų kompleksas.

Taigi V—VII a. žemaičiams būdinga: kraudingo, I^2 redukcijos balų (2+3) sumos, kastuvo formos medialinių kandžių balų (2+3) sumos, distalinės trigonido keteros, papildomo vidinio viduriniojo gumburėlio, penkiagumburių M_2 ir M^1 parakonuso 1 pa trečio tipo nebuvimas; retai pasitaikantys pirmo balo kastuvo formos medialiniai kandžiai (9,3%), I^2 redukcijos 1 balas (3,4%), laužta metakonido raukšlė (4,2%), šiagumburiai (2,6%) ir keturgumburiai (2,6%) pirmi apatiniai krūminiai dantys; dažniau aptinkama diastema (10,6%) ir pirmo apatinio krūminio danties +5 forma (41,2%); labai dažnai pasitaikantys keturgumburiai antri apatiniai krūminiai dantys (100,0%) ir Karabelio gumburėlis (50%).

Iš to galima spręsti, jog V—VII a. žemaičiai priklausė Vidurio Europos odontologiniam tipui. Vakarų odontologinio komplekso „grynumą“ šiuo atveju rodo tai, kad nėra distalinės trigonido keteros ir M^1 parakonuso 1 pa trečio tipo, retai pasitaiko laužta metakonido raukšlė ir kastuvo formos medialiniai kandžiai.

MEDZIAGA V—VII a. ŽEMAIČIŲ ODONTOLOGINEI CHARAKTERISTIKAI

Kapinynas	Rajonas	Datuotė (amžius)	Ištirta	
			kaukolių	kaukolių fragmentų
Plinkaigalis	Kėdainiai	V—VI	89	14
Kairėnėliai	Radviliškis	V—VI	4	1
Sauginiai	Siauliai	V—VI	3	2
Labūnava	Kėdainiai	V—VI	3	2
Pagrybis	Silalė	V—VII	16	4
Pašušvys	Kėdainiai	V—VIII	0	1
Iš viso			115	24

ЭТНИЧЕСКАЯ ОДОНТОЛОГИЯ ЖЕМАЙТОВ V—VII ВВ.

И. ПАПРЕЦКЕНЕ

РЕЗЮМЕ

Исследовано 115 полных и 24 фрагментарных черепов из 6 могильников жемайтов V—VII вв. (Плинкайгалис, Кайренеляй, Саугиняй, Лабунава, Пагрибис, Пашушвис). Одонтологические признаки определялись по методике А. А. Зубова.

Установлены следующие характерные одонтологические элементы жемайтов V—VII вв.: отсутствие краудинга, редукции верхнего латерального резца по сумме баллов (2+3), лопатообразности верхних медиальных резцов по сумме баллов (2+3), дистального гребня тригониды, *t. a. m. i.*, 5-бугорковых вторых нижних моляров (M_2) и лирообразной формы первой борозды параконуса на первом верхнем моляре (M^1); низкие частоты балла 1 лопатообразности медиальных резцов

(9,3%), балла 1 редукции верхнего латерального резца (3,4%), коленчатой складки метаконида (4,2%), 6-бугорковых (2,6%) и 4-бугорковых (2,6%) M_1 ; умеренные частоты диастемы (10,6%) и формы +5 на M_1 (41,2%); высокие частоты 4-бугорковых M_2 (100%) и бугорка Карабелли (50%).

На этом основании можно отнести жемайтов V—VII вв. к среднеевропейскому одонтологическому типу. «Чистота» западного одонтологического комплекса проявляется в данном случае в отсутствии дистального гребня тригониды и типа 3 первой борозды параконуса на M^1 , в низких процентах коленчатой складки метаконида и лопатообразных медиальных резцов.